

Бранислав Д. Ивановић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за германистику

ФУНКЦИЈЕ И ОБЕЛЕЖЈА РЕЛАЦИОНИХ КОМПОНЕНАТА У НЕМАЧКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ

Термин релационе компоненте у фразеологији немачког језика представља збирни назив за предлоге, конјункторе, субјункторе, заменице и детерминативе у формалној структури фразеологизма. У досадашњим истраживањима квалификоване су као компоненте од секундарног значаја, чиме је успостављена јасна дискрепанца између њих и базичних елемената као скупа оних компонената, које потичу од аутосемантичних врста речи и за које се везују све релевантне функције, али и доминантна фразеолошка обележја замрзнутости морфолошког облика и уникатизације. Померање истраживачког фокуса у последње две деценије са глобалних и компонентних идиома на мање прототипичне супкласе провоцирало је и редефинисање функција, али и обележја релационих компонената. У раду се указује на функционални паралелизам између две групе компонената, што представља нови теоријски постулат за даља системска питања везана за компонентски састав фразеологизама.

Кључне речи: фразеологизам, базични елемент, релациона компонента, семантичка детерминанта, базична компонента, синтаксички нуклеус, замрзнутост морфолошког облика, уникатност

1. Увод

За разлику од базичних елемената (нем. *Basiselement*, *n*), фразеолошких компонената које потичу од аутосемантичних врста речи - именица, глагола, придева и одређеног броја прилога - које се код централних фразеолошких супкласа одликују израженом полифункционалношћу на различитим нивоима, предлози, конјунктори, субјунктори, детерминативи и заменице као компоненте фразеолошког формата традиционално нису у великој мери привлачиле пажњу немачких фразеолога. Ово је потпуно разумљиво с обзиром на укупну традицију у германистичкој лингвистици, потеклу примарно из морфологије и синтаксе, да су у фокусу научног интересовања много више управо оне врсте речи које показују израженију способност да граде различите фразе, што у основи у великој мери кореспондира са подкупом аутосемантичних речи.

Од још већег значаја за етаблирање традиционалног, али и данас присутног становишта о израженој функционалној дискрепанци између базичних елемената и релационих компонената унутар фразеологизма свакако је и околност да се општи теоријски оквир немачке фразеологије као посебне лингвистичке дисциплине

* branislav.ivanovic@fil.bg.ac.rs; ivanovic.branislav17@gmail.com

постепено установљавао 70-их и 80-их година XX века на тај начин што су лингвисти своје научне закључке доносили и уопштавали у конзистентан теоријски систем готово без изузетка проучавајући најмалобројнију, а истовремено и прототипичну супкласу глобалних и компонентних идиома (BURGER, BUHOFER i dr. 1982: 31; HOJZERMAN 1977: 21-22), занемарујући притом чињеницу да се код највећег броја фразеологизама из наведених супкласа конјунктор и субјунктор уопште не јављају с обзиром на то да је канонски облик код обе групе идиома везан за различите синтаксичке форме испод нивоа реченице. Наведено се односи и на предлог, детерминатив и заменицу јер ни они као компоненте не морају бити обавезни у формалној структури глобалних и компонентних идиома. Несумњиво је да је изнетом ставу о секундарном значају предлога, субјунктора, конјунктора, заменица и детерминатива као фразеолошких компонената у великој мери допринео и приступ компонентском саставу из квантитативне визууре. Број базичних елемената код сваког конкретног фразеологизма из централних фразеолошких супкласа свакако је већи од броја присутних субјунктора, конјунктора, предлога, заменица или детерминатива, што је праћено и укупном квантитативном асиметријом између ове две подгрупе компонената с обзиром на затвореност, а тиме и ограничен инвентар пре свега заменица, детерминатива, субјунктора и конјунктора.

Захваљујући примарно постулираној функционалној дискрепанци и различитим специфичним обележјима, идентификованим и везаним искључиво за базичне елементе, класична фразеологија немачког језика је предлоге, конјункторе, субјункторе, детерминативе и заменице као компоненте фразеологизама посматрала искључиво као *релационе компоненте* (нем. *Relationskomponente*, *f*, изузетно ретко у ранијим радовима и *Verknüpfungselement*, *n*), при томе их квалификујући као компоненте од секундарног значаја с обзиром на то да се њихова функција најчешће не разликује битно од функције у ванфразеолошкој употреби у оквиру слободних синтагми и реченица, али и с обзиром на то да немају могућност да самостално без базичног елемента конституишу фразеологизам (FLAJŠER 1997: 82).

Извесно релаксирање дискрепанце између базичних елемената на једној и релационих компонената на другој страни уочљиво је у последње две деценије и мотивисано је померањем истраживачког фокуса са глобалних и компонентних идиома, крилатица и пословица као традиционалног предмета проучавања немачке фразеологије на новије фразеолошке супкласе без израженог обележја идиоматичности: колокације, прагматичке фразеологизме и фразеошаблоне. Посебно значајан импулс за могућност новог сагледавања релационих компонената представља издавања *структурних и минималних фразеологизама*, периферних фразеолошких супкласа, чија формална структура се у највећем броју случајева састоји искључиво од релационих компонената (BURGER 2003: 36; REMER, MACKE 2005: 158-159; BERNŠTAJN 2011: 40).

2. Циљ рада

Релационе фразеолошке компоненте могу да показују одређена обележја и функције који се у досадашњим истраживањима традиционално сматрају инхерентним искључиво за базичне елементне. Циљ рада је да се на одабраним приме-

рима фразеологизама из савременог немачког језика установе управо она специфична обележја и функције, који се могу квалификовати као заједнички за обе групе компонената, што представља основ за редефинисано и интегративно сагледавање компонентског састава фразеологизама као једног од централних питања немачке фразеологије. У анализи компонентског састава овог језичког знака у будућим системским истраживањима би се морало поћи од премисе високог степена корелације у погледу функција и обележја између базичних елемената на једној и релационих фразеолошких компонената на другој страни, а релевантне закључке у погледу функционалних разлика између наведених група треба тумачити превасходно вишим степеном везаности релационих компонената за одређене супкласе фразеологизама са периферије фразеолексикона. Рад је заснован на квалитативном приступу с обзиром на то да су у фокусу уочавање и дескрипција заједничких обележја и функција за обе групе компонената, не и квантификација истих у фразеолексикону савременог немачког језика.

3. Типичне функције базичних елемената

Базични елементи у унутрашњој семантичкој структури фразеологизама насталим процесима компонентне фразеологизације имају две поларизоване функције: функцију *семантичке базе* (нем. *semantische Basis*) или функцију *фразеолошког фокуса*. Семантичка база представља ону компоненту која у укупном значењу фразеологизма задржава своју ендосемемску структуру, тј. јавља се у једном од својих естаблираних (лексикализованих) значења, која се могу актуализовати и у слободним синтагмама. Ова компонента се често може појавити у оквиру значењске експликације укупног фразеолошког значења (BURGER 2003: 67; MRŠEVIĆ-RADOVIĆ 1982: 147). Функцију семантичке базе најчешће имају глаголске и именичке компоненте, како се и уочава у следећим примерима:

(1) *sich einen Bruch lachen* - 'heftig lachen'

(2) *bemooster Herr* - 'ein älterer Herr'.

Компонента из реда базичних елемената доминантно има и функцију супротну од семантичке базе. Реч је о функцији *фразеолошког фокуса* или *фразеолошког центра*: то је онај базични елемент, који се одваја од свог транспарентног (ванфразеолошког) значења, губи семантичку аутономију и добија ново, фразеолошки везано значење (MRŠEVIĆ-RADOVIĆ 1982: 147), нпр:

(3) *blinder Alarm* - 'grundlose Beunruhigung, grundlose Warnung bei Gefahr'

(4) *[immer] nur Bahnhof verstehen* - 'gar nichts verstehen'.

Базични елементи из обе наведене подгрупе, и семантичка база и фразеолошки фокус, из фразеографске перспективе имају најчешће додатно и функцију *семантичке детерминанте* (нем. *Stützwort, n*), тј. оне компоненте, под којом се фразеологизам у свом основном облику лематизује у речнику. У савременој немачкој штампаној лексикографији уобичајено је да се компонентни идиоми лематизују и под семантичком базом и под фразеолошким фокусом, при чему се економично-

сти ради² семантизују под другом од наведених компонената. Наведени тренд није увек доследан, а лексикографска обрада фразеологизама у великој мери одређена је и постојећим раскоракком између теоријске фразеологије на једној страни - у смислу често нејасних и различитих супкласификација фразеологизама и непостојања дефинитивног одговора на питање да ли је одређени синтагматски низ уопште фразеологизам - и практичне лексикографије на другој страни, у чијем фокусу су тип и обим речника, циљна група и његова намена, али и већ постојећи речници (KOSTIĆ-TOMOVIĆ 2017: 264). Наведеном свакако треба додати и читав низ много комплекснијих питања везаних за лексикографску обраду фразеологизама (KOSTIĆ-TOMOVIĆ 2017: 264-268).

Базични елементи, и то превасходно именице и глаголи, доминантно се јављају и у функцији *базичне компоненте* (нем. *Basiskomponente*, f). То је она лексема која се сматра мотивном у веома сложеним процесима примарне фразеологизације (FLAJŠER 1997: 173-178). Истраживања показују да лексеме из одређених лексичко-семантичких поља показују већу могућност да се јаве у функцији базичне компоненте фразеологизма. Такав је нпр. случај са соматизмима (KAL 2015: 81):

- (5) *jmds. Hand rutscht aus*
- (6) *jmdm. sind die Hände/ Hände und Füße gebunden*
- (7) *jmds. rechte Hand*
- (8) *die linke Hand kommt vom Herzen*
- (9) *eine Hand wäscht die andere*
- (10) *viele Hände machen der Arbeit schnell ein Ende*
- (11) *küss die Hand/ die Hände*
- (12) *selbst Hand anlegen*
- (13) *die Hand gegen jmdn. erheben*
- (14) *Hand und Fuß haben*
- (15) *seine Hände im Spiel haben*

Уз наведено, фразеолози у базичним елементима готово по правилу виде и *синтаксички нуклеус* фразеологизма, што је из синтаксичке перспективе веома често апсолутно неоправдано, а резултат је традиционалног и врло израженог раскорака између немачке синтаксе и фразеологије (IVANOVIĆ 2012: 79).

4. Досадашња истраживања релационих компонената

У досадашњим истраживањима фразеолози су своју пажњу највише усмеравали на одступања у употреби детерминатива унутар фразеологизама у поређењу

2 Проблем економичности и даље је актуелан код штампаних издања речника, док је у основи постао превазиђен код електронских речника.

са његовом употребом у слободним синтагмама и реченицама, али и на семантички и синтаксички статус одређених подгрупа заменица као фразеолошких компонената и њихову синтаксичку немотивисаност³ (BURGER, JAKŠE 1973: 35; FLAJŠER 1997: 48, 86-88). Не треба пренебрегнути чињеницу да су прва истраживања рађена на мањем броју хетерогених фразеолошких супкласа, дакле без анализе обимнијег корпуса, што би несумњиво представљало својеврстан коректив у доношењу меродавнијих и свеобухватнијих теоријских закључака. Услед изражене изолованости немачке фразеологије од осталих области германистичке лингвистике, често је занемаривана и чињеница да је везана употреба детерминатива чак много конзистентније описана у релевантним граматикама немачког језика (DUDEN 1984: 217-218; DUDEN 1995: 314-315, 317-318; DUDEN 2005: 305-307). Нова, детаљна и врло утемељена сазнања о детерминативу и заменици као компонентама фразеологизама сагледана су и из перспективе корпусне лингвистике (ŠTUMPF 2015: 195-218, 235-251).

5. Функције и обележја релационих компонената у фразеологији савременог немачког језика

Обележја и функције релационих компонената увек се морају сагледавати у поређењу са базичним елементима и у контексту специфичности одређене фразеолошке супкласе. Треба нагласити да нису сва обележја, али ни све функције специфични за све релационе компоненте.

5.1. Релационе компоненте као комутационе фразеолошке компоненте

Под комутационим фразеолошким компонентама подразумевају се минимално две хомоморфне компоненте, било из подскупа базичних елемената, било из подскупа релационих компонената, које се у фразеолошкој структури јављају у дисјунктивном односу. Дисјунктивни однос комутационих компонената заснован је на чињеници да су и у ванфразеолошкој равни, дакле као лексеме, најчешће у специфичном парадигматском семантичком односу парцијалне синонимије, хетеронимије или антонимије.

Заједничко за обе групе компонената је то да је резултат компонентске комутације формирање ограниченог низа фразеолошких парова, између којих су такође успостављени системски парадигматски односи. Реч је о *хетеронимијским* или *антонимијским фразеолошким паровима*. Из наведених примера се уочава да не само комутација базичних елемената (примери (16), (17) и (18)), већ и предлога као релационе компоненте постаје конститутивни чинилац у формирању семантичких релација у фразеолексикону:

(16) *der Himmel/die Hölle auf Erden*

(17) *schnell/langsam schalten*

3 За било које специфичности у синтаксичкој структури фразеологизма, које представљају мање или веће одступање у односу на прототипичну синтаксичку структуру слободних синтагми или реченица, у немачкој фразеологији се усталио термин *syntaktische Anomalien* (синтаксичке аномалије). Наведени термин први су из некадашње совјетске фразеологије преузели Бургер и Јакше и увели га у фразеологију немачког језика (BURGER, JAKŠE 1973: 75; FLAJŠER 1997: 47-48).

- (18) *zittern wie ein Lämmerschwanz*/(аустријски:) *Lamperlschwanz*
 (19) *zu/auf Besuch* (други облик чешћи у Аустрији и Швајцарској)
 (20) *nach dem/zum Rechten* (други облик чешћи у Швајцарској)
 (21) *Geld zum/beim Fenster rauswerfen* (други облик искључиво у Аустрији)
 (22) *etw. auf dem/am Kerbholz haben* (други облик искључиво у Аустрији)
 (23) *von/ohne Belang*
 (24) *zu/nach Hause*
 (25) *mit dem Strom/gegen den Strom schwimmen*

За разлику од комутационих именичких базичних елемената, код којих се у морфолошком погледу може регистровати могућа алтернација категорије рода (*Himmel, m : Hölle, f*) и евентуално броја, код предложних комутационих компонента морфолошка слика у формалној структури фразеологизма је комплекснија с обзиром на то да међусобно могу да алтернирају чист аналитички облик и портманто-спој (*nach dem : zum, auf dem : am*), а додатно може да дође и до промене падежа именичког сателита условљене различитом валентношћу предлога, која у основном облику фразеологизма може, али не мора бити морфолошки транспарентна:

von Belang _{<датив>} : *ohne Belang* _{<акузатив>}

(нетранспарентна промена падежа именичког базичног елемента)

mit dem Strom _{<датив>} : *gegen den Strom* _{<акузатив>} *schwimmen*

(транспарентна промена падежа именичког базичног елемента)

5.2. Субјунктор у функцији конституисања антипословице

Иако у германистичкој лингвистици за термин *антипословица* (нем. *Antispruchwort, n*)⁴ не постоји јединствена дефиниција, свакако је јасно да се при анализи овог феномена увек мора прилазити синтетички, и то из две перспективе: из перспективе системске фразеологије, али и из прагматичке перспективе. Најуопштеније се може рећи да антипословица представља специфичну, околионалну, а у одређеним случајевима и псеудорекурентну, компонентски, синтаксички и семантички аналогну структуру лексикализованеј пословици на нивоу употребе језика, којом се на специфичан начин исказује нов садржај у одређеном контексту. У зависности од контекста, садржај антипословице представља најчешће контрапункт, допуну или релативизацију примарне лексикализоване пословице, који су често праћени хумором или сатиром, при чему одређени број антипословица постепено може да прерасте и у нове лексикализоване јединице паремиолошког инвентара (MIDER 2006: 206).

4 Овај термин у фразеологију немачког језика први је увео Волфганг Мидер (Wolfgang Mieder) 1977. године (RERIИ, MIDER 1977: 114).

Механизми одговорни за настанак антипословица веома су комплексни и разноврсни. Најдоминантнији је механизам *чисте компонентске супституције базичних елемената* сингуларног или мултиплог типа уз очување синтаксичке структуре, нпр:

(26) *Viele Köche verderben den Brei.* > *Viele Köche verderben die Köchin.*

(27) *Andere Länder, andere Sitten.* > *Gleiche Rechte, gleiche Pflichten.*

Осим наведеног, антипословица у ређим случајевима настаје механизмом *компонентске експанзије релационом компонентом* (MIDER 2004: 430). Увођењем субјунктора, дакле релационе компоненте, уместо асиндетског споја између два конјункта у мотивној пословици добија се хипотактички организована антипословица, при чему је промена формалне реченичне структуре и синтаксичког статуса другог члана (конјункт > клаузу) повезана и са семантичком модификацијом, која је омогућена актуализацијом различитих семема глагола *denken* (1. 'die menschliche Fähigkeit des Erkennens u. Urteilens anwenden; mit dem Verstand arbeiten; überlegen' > 2. 'eine bestimmte Meinung haben'):

(28) *Der Mensch denkt, Gott lenkt.* > *Der Mensch denkt, dass Gott lenkt.*

5.3. Релациона компонента у функцији синтаксичког нуклеуса/синтаксичког језгра фразеологизма

Опште заједничко обележје фразеологизама на једној и слободних синтагми на другој страни јесте и то да компоненте, односно речи од којих се састоје морају бити у одређеном синтаксичком односу. Из перспективе депенденцијалне граматике се сваки елемент од којег синтаксички зависе остали елементи у фрази назива *нуклеусом* (нем. *Nukleus, m, Kopf, m*). И док су односи зависности код слободних синтагми и реченица у оквиру депенденцијалне синтаксе доследно и јасно описани, дотле је фразеологија у том смислу и даље веома недоследна, а често и у колизији са формалном синтаксичким приступом.

Компонента која представља синтаксички нуклеус у немачкој фразеологији назива се језгром (нем. *Kernwort, n*) и дефинише се као синтаксички доминантан базични елемент целог фразеологизма (FLAJŠER 1997: 85). Ако се базични елементи дефинишу као скуп фразеолошких компонената сачињен од именица, глагола, придева и одређеног броја прилога (FLAJŠER 1997: 82), јасно је да је реч о веома суженој, синтаксички често немотивисаној, а није претерано рећи и погрешној перспективи у сагледавању синтаксичког нуклеуса.

Идентификација нуклеуса искључиво са базичним елементима у немачкој фразеологији мотивисана је чињеницом да се он по правилу одређује на основу доминантне семантичке функције коју има у конкретном фразеологизму и најчешће се изједначава са фразеолошким фокусом или семантичком детерминантом, на основу чега се нпр. фразеологизми *mit verschränkten Armen, ohne alle Umschweife, durch die Bank, Hab und Gut* или *hegen und pflegen* сврставају у номиналне, односно вербалне фразе, уз инсистирање да релационе компоненте, а посебно предлог, није оправдано

посматрати у улози синтаксичког нуклеуса (FLAJŠER 1997: 85). Оваквим присуством немачка фразеологија потпуно пренебрегава чињеницу формалног карактера, а то је да нуклеус као управни елемент фразе(ологизма) провоцира морфолошки облик свог сателита, позицију елемената унутар ње(га), а може да детерминише и однос између различитих сателита:

(29) *im Brustton der Überzeugung (in* _{<дaтив>})

(30) *durch die Bank (durch* _{<акузaтив>})

(31) [...], *dass die Funken stieben* (провоцирана финална позиција финитума)

(32) *Hab und Gut* (синтаксички равноправан однос два сателита).

Уважавајући постулате синтаксе, мора се закључити да се у улози синтаксичког нуклеуса у системском смислу равноправно могу јавити обе подгрупе компонената, и базични елементи и оне релационе, што се може уочити и из следећег прегледа:

Базични елемент као синтаксички нуклеус:

ГЛАГОЛ: *jmdn. in die Enge treiben*

ИМЕНИЦА: *ein offenes Geheimnis*

ПРИДЕВ: *hässlich wie die Nacht*

ПРИЛОГ: *fort mit dem Schaden*

ЗАМЕНИЦА: *[ach] du ahnungsloser Engel!*

ДЕТЕРМИНАТИВ: *derjenige, welcher*

Релациона компонента као синтаксички нуклеус:

ПРЕДЛОГ: *mit Engelszungen*

КОНЈУНКТОР: *fix und foxi*

СУБЈУНКТОР: *[...] als ob jmd. von Donner und Blitz*

getroffen würde

Од релационих компонената се као синтаксички нуклеуси свакако најчешће јављају предлог и конјунктор. Предлог може бити нуклеус код врло различитих супкласа фразеологизама, укључујући и оне прототипичне, док се конјунктор у овој улози јавља углавном код геминатних и моделираних коокуренција. Самостална субјункторска фраза изузетно је редак основни облик моноцентричних компаративних фразеологизама без семантичке базе (IVANOVIĆ 2021: 368-369), а највећа ограничења код релационих компонената у улози синтаксичког нуклеуса вероватно постоје у погледу детерминатива с обзиром на то да се он по правилу не јавља самостално, већ као валентно аспецифичан атрибут уз именицу (ENGEL 1988: 606).

Добро познавање синтаксичке структуре фразеологизма од изузетног је значаја с обзиром на то да је она један од дистинктивних критеријума, а некада и једини гномоничан параметар за сврставање одређеног фразеологизма у адекватну фразеолошку супкласу.

5.4. Релационе компоненте у функцији семантичке детерминанте

Улога семантичке детерминанте, тј. оне компоненте под којом ће се фразеологизам лематизовати у речнику постала је заједничка и за базичне елементе и за

релационе компоненте у новијим концептима немачке фразеологије, у којима статус фразеологизма има сваки синтагматски низ са обележјима стабилности, рекурентности и поликомпонентности, без обзира на одсуство базичних елемената или прототипично фразеолошко обележје идиоматичности (BURGER 2003: 15-16). У раду се указује на чињеницу да обе групе компонената могу да се нађу у улози семантичке детерминанте, не и на то каквим постулатима оперише теоријска лексикографија или, пак, како практична лексикографија поступа при решавању овог питања. Неопходно је истаћи да код релационе компоненте у улози семантичке детерминанте постоји директно пропорционалан однос са компонентским саставом фразеологизма, а тиме индиректно и са припадношћу истог одређеној фразеолошкој супкласи: она ће се утолико пре јавити уколико је реч о минималном фразеологизму.

Релациона компонента може да се нађе у улози примарне семантичке детерминанте, а то значи да се лематизација и семантичка експликација истовремено везују за једну релациону компоненту:

(33) *an Zahlungs statt* (s.v. *statt*)⁵

(34) *nicht [so] ohne sein* (s.v. *ohne*)

(35) *die da oben* (s.v. *die*)

(36) *dieser und jener* (s.v. *dieser*).

Релациона компонента може да преузме и улогу секундарне семантичке детерминанте, а под овим се подразумева да се фразеологизам лематизује и под релационом компонентом и под фразеолошким фокусом, при чему се семантичка експликација везује за фразеолошки фокус из групе базичних елемената:

(37) *per: per Anhalter*: s.v. *Anhalter*

(38) *per: per Daumen*: s.v. *Daumen*

Трећа могућност, свакако условљена компонентским саставом фразеологизма, а у основи могућа искључиво код минималних фразеологизама, је она код које су и примарна и секундарна семантичка детерминанта из подгрупе релационих компонената:

(39) *per: mit jmdm. per du sein*: s.v. *du*

5.5. Замрзнутост облика релационих компонената

Под замрзнутошћу или блокираношћу облика подразумева се појава да фразеолошка компонента у одређеним случајевима показује морфолошка обележја која нису специфична за данашње језичко стање, већ за изумрле епохе у историјском развоју немачког језика. Исти форматив ван фразеологизма, као реч у слободним синтагмама и реченицама, не показује никаква морфолошка одступања у

5 Примери (33) – (39) са знаком под којом од компонената се лематизују преузети су из: *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik* (Устаљени изрази. Речник немачких фразеологизама) (DUDEN 2008).

односу на савремено језичко стање.

Феномен фразеолошке замрзнутости граматичке форме сматра се индикатором површинске стабилности фразеологизма. Морфолошки замрзнуте компоненте су у досадашњим истраживањима сврставане у посебну групу фразеолошки везаних компонената (нем. *phraseologisch gebundene Komponente*) и идентификоване су искључиво са базичним елементима (FLAJŠER 1997: 37-39; DOBROVOLJSKI 1978: 66-74; НЕКИ ВУНОФЕР 2002: 429-433). Морфолошка замрзнутост као реликтно стање минулих језичких периода несумњиво је чешћа код базичних елемената, при чему код именица, за разлику од придева, прилога и глагола као фразеолошких компонената, показује и највиши степен хетерогености (IVANOVIĆ 2012: 172-183, 187-192):

(40) *auf Erden* (рефлекс преласка германских *-o-*основа у консонантску деκлинацију)

(41) *voll wie tausend Mann* (остатак праиндоевропског коренског плурала)

(42) *auf gut-ø Glück* (изостављање деκлинације код *придевског атрибута* у левом пољу)

(43) *Adam muss eine Eva han, der er zeihe, was er getan.* (контрахована конјугација)

Од свих релационих компонената, морфолошка замрзнутост везује се за подгрупу прономиналних и предложних. Од прономиналних компонената учева се некадашњи генитивски облик релативних заменица *wer* и *der*, а од личних заменица реликтне облике у генитиву могу да показују *ich* и *du* (SRDIĆ 2008: 74; METKE 2000: 165; PAUL 1959: 172; IVANOVIĆ 2012: 184-186):

(44) *Wes das Herz voll ist, des geht der Mund über.*

(45) *Achte du mein, so acht` ich dein.*⁶

Поред заменица, формална замрзнутост се може срести и код предлога *anstatt* _{<генитив/дaтив>}. Док се у слободним синтагмама као нуклеус јавља у наведеном и данас уобичајеном синтетичком облику, насталом процесом универбирања, у фразеологији се може јавити и у свом примарном аналитичком облику, при чему се именички базични елемент као сателит јавља у циркумпозицији:⁷

6 Поред мањег броја пословица, наведени реликтни облици заменица јављају се и у врло малом броју речи као творбене конституенте, и то нпр. код именице *Vergissmeinnicht*, *n* и код прилога насталих процесом универбирања: *weshalb*, *weswegen*, *deshalb*, *deswegen*.

7 Код примарног, а тиме и старијег аналитичког облика реч је о предложној фрази са нуклеусом *an* и данас застарелом именицом *Statt*, *f* Ort, Stelle, Platz као његовим сателитом. Доскорашња именичка компонента се од последње реформе правописа почиње писати малим почетним словом. Именичко порекло компоненте *Statt* у савременом језику се још увек препознаје, а највероватнији разлог за то је очуван формални и семантички контигвитет са именицом *Stadt*, *f*. Писање малим почетним словом свакако ће бити и један од формалних разлога за проспективно губљење везе са именичким пореклом и почетак проспективне уникатизације лексичког елемента *statt*.

(46) *an Eides statt*(47) *an Zahlungs statt*(48) *an Kindes statt*⁸

5.6. Уникатне релационе компоненте

Још виши степен изолованости од претходно описане замрзнутости граматичког облика представљају уникатне компоненте. Реч је о моноколокабилним фразеолошким компонентама, које су у ранијим језичким епохама постојале и као слободне лексеме, али се њихов колокациони опсег временом сужавао и данас више не постоје као интегрални део лексикона савременог немачког језика, већ су у њега индиректно инкорпорисане искључиво као компоненте фразеологизма. Уникатне компоненте се у фразеологији немачког језика идентификују искључиво са базичним елементима, пре свега са именицама и придевима, а нешто ређе и са прилозима и глаголима (DOBROVOLJSKI 1976: 27; FLAJŠER 1997: 37-39; PALM 1997: 30-31).

Постулат системске фразеологије немачког језика да уникатност показују искључиво базични елементи неопходно је кориговати у том смислу да се овај изузетно редак феномен прототипично може уочити код именичких и придевских, а нешто ређе код прилошких и глаголских компонената, али да се истовремено не може пренебрегнути ни код релационих компонената. Апсолутизација наведеног постулата и у данашњим истраживањима мотивисана је јасно уочљивом квантитативном и дистрибуционом асиметријом између уникатних базичних елемената на једној страни и уникатних релационих компонената на другој.

Иако је реч о изузетно ретком феномену, квантитативна асиметрија указује на то да је укупан број уникатних базичних елемената битно већи од броја уникатних релационих компонената. У истраживањима се наводе подаци да у савременом немачком језику постоји између 188 до чак 600 уникатних базичних елемената. Реч је свакако о апроксимативним вредностима с обзиром на постојање различитих премиса при дефинисању (HOLCINGER 2018: 202-203). Чак и ако се најмањи број уникатних базичних елемената упореди са бројем уникатних релационих компонената, а укупно их је 3, квантитативна асиметрија је више него уочљива.

Додатно, по питању дистрибуционе асиметрије мора се истаћи чињеница да уникатни базични елементи нису специфични искључиво за одређене фразеолошке супкласе, већ се, у већој или мањој мери, могу јавити код свих, при чему су искључене код прагматичких и моделираних фразеологизама у ужем смислу. За разлику од њих, уникатне релационе компоненте специфичне су искључиво за дво- и факултативно трочлане конјункторе као самосталну и периферну супкласу структурних (минималних) фразеологизама:

(49) *sowohl ... als/wie [auch]*(50) *entweder ... oder*

8 Иако је правописом код наведених фразеологизама за компоненту *statt* прописано мало почетно слово, код фразеологизма *an Kindes Statt* се и даље пише великим почетним словом јер је реч о правном термину.

(51) *weder ... noch*.

5.7. Релациона компонента у функцији базичне компоненте фразеологизма

Функција базичне компоненте, тј. мотивне лексеме у сложеним процесима фразеологизације, прототипично је везана за базичне елементе. Ову функцију периферно може да преузме и релациона компонента:

(52) *entweder ... oder > ent oder weder*

Предуслови да релациона компонента фунгира као базична у савременом немачком језику су: искљученост у процесима примарне фразеологизације, везаност за процес секундарне фразеологизације, која је истовремено праћена и везаношћу за супкласу минималних фразеологизама. Наведени пример је интересантан и у том смислу што се као базична компонента новонасталог фразеологизма јавља уникатна релациона компонента, а све уникатне компоненте имају обележје непродуктивности, а настанак новог фразеологизма омогућен је ретко присутном дијакопом⁹ (нем. *Diakope*, f) у процесима секундарне фразеологизације.

6. Закључак

Предлози, субјунктори, конјунктори, заменице и детерминативи као компоненте фразеологизма у досадашњим истраживањима фразеологије немачког језика уобичајено су се обједињено посматрали под термином релационе компоненте и квалификовани су као компоненте од секундарног значаја, чија улога се не разликује битно од оне коју имају у ванфразеолошкој употреби унутар слободних синтагми и реченица. Приступ компонентском саставу, једном од централних питања системске фразеологије, заснивао се на јасној дистинкцији између фразеолошки релевантних базичних елемената на једној страни и релационих компонената на другој, што је провоцирало и јасну дискрепанцу у смислу могућих функција, али и обележја ове две групе компонената. Померање тежишта у истраживањима са глобалних и компонентних идиома условило је нов и интегративни приступ у тумачењима комплексног питања компонентског састава фразеологизма и редефинисању функција, али и свеобухватније сагледавање заједничких обележја, која у системском смислу показују и релационе компоненте, али и базични елементи.

У раду се уочава паралелизам између базичних елемената и релационих компонената по питању круцијалних функција, али и релевантних фразеолошких обележја, а разлике могу да буду условљене специфичношћу укупног компонентског састава фразеологизма и његове припадности одређеној фразеолошкој супкласи и тенденцији да релационе компоненте доминантне функције и обележја показују код периферних супкласа минималних фразеологизама.

Истраживање показује да релационе компоненте могу да комутирају и тиме

9 О феноменима тмезе и дијакопе и успостављању дистинкција између њих утемељене податке износи Милош Ковачевић на материјалу српског језика (KOVACHEVIĆ 2000: 213-226). Теоријско-методолошки постулати изнети у истраживању могу се прихватити и као универзални и применити као полазиште за истраживање наведених феномена у савременом немачком језику.

учествују у формирању парадигматских семантичких релација у фразеолоксикону, често су у функцији синтаксичког нуклеуса фразеологизма, а могу да се јаве и у функцији семантичке детерминанте и базичне компоненте, што се у досадашњим истраживањима везивало искључиво за базичне елементе. Заједничка фразеолошка обележја са базичним елементима су и замрзнутост морфолошког облика, али и терминални стадијум уникатизације.

Цитирана литература

- BERNŠTAJN 2011: BERNSTEIN, Nils. „kennen sie mich herren/meine damen und herren“. *Phraseologismen in Moderner Lyrik am Beispiel von Ernst Jandl und Nicanor Parra*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2011.
- BURGER 2003: BURGER, Harald. *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2003.
- BURGER, BUHOFER i dr. 1982: BURGER, Harald, Annelies BUHOFER, Ambros SIALM. *Handbuch der Phraseologie*. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1982.
- BURGER, JAKŠE 1973: BURGER, Harald, Harald JAKSCHE. *Idiomatik des Deutschen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1982.
- DOBROVOLJSKI 1978: DOBROVOL'SKIJ, Dmitrij. *Phraseologisch gebundene lexikalische Elemente der deutschen Gegenwartssprache. Ein Beitrag zur Theorie der Phraseologie und zur Beschreibung des phraseologischen Bestandes*. Leipzig: Karl-Marx-Universität, 1978.
- DUDEN 1984: DUDEN. *Die Grammatik*. Mannheim-Wien-Zürich: Dudenverlag, 1984.
- DUDEN 1995: DUDEN. *Die Grammatik*. Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich: Dudenverlag, 1985.
- DUDEN 2005: DUDEN. *Die Grammatik*. Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich: Dudenverlag, 2005.
- ENGEL 1988: ENGEL, Ulrich. *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos Verlag, 1988.
- FLAJŠER 1997: FLEISCHER, Wolfgang. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1997.
- HEKI BUHOFER 2002: HÄCKI BUHOFER, Annelies. „Phraseologisch isolierte Wörter und Wortformen“. *Lexikologie. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen. Bd.1*. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2002: 429-433.
- HOJZERMAN 1977: HÄUSERMANN, Jürg. *Phraseologie. Hauptprobleme der deutschen Phraseologie auf der Basis sowjetischer Forschungsergebnisse*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1977.
- HOLCINGER 2018: HOLZINGER, Herbert. „Unikale Elemente oder phraseologisch gebundene Wörter? Antworten aus korpuslinguistischer Sicht“. *Revista de Filologia Alemana* 26, 2018: 199-213. DOI 10.5209/RFAL.60149
- IVANOVIĆ 2012: IVANOVIĆ, Branislav. *Recesivna obeležja nemačkih frazeologizama i tendencije nivelacije prema savremenom jezičkom stanju* [neobjavljena doktorska disertacija]. Beograd: Filološki fakultet, 2012. [orig.] *Ивановић, Бранислав*. Рецесивна обележја немачких фразеологизама и тенденције нивелације према савременом језичком стању [необјављена докторска дисертација]. Београд: Филолошки факултет, 2012.
- IVANOVIĆ 2021: IVANOVIĆ, Branislav. „Formalna obeležja komparativnih frazeologizama u srednjevisokonemačkom jeziku“. *Filolog* XII 23, 2021: 363-379. [orig.] *ИВАНОВИЋ, Бранислав*. „Формална обележја компаративних фразеологизама у средњевисоконемачком језику“. *Филолог* XII 23, 2021: 363-379. DOI 10.21618/fil2123363i
- KAL 2015: KAHN, Stefanie. *Kontrastive Analyse zu phraseologischen Somatismen im Deutschen und Italienischen*. Bamberg: University of Bamberg Press, 2015.

- KOSTIĆ-TOMOVIĆ 2017: KOSTIĆ-TOMOVIĆ, Jelena. *Savremena nemačka leksikografija. Nemački i srpsko-nemački rečnici u prvoj polovini 21. veka: tipovi, vrste informacija i upotreba*. Beograd: FOCUS – Forum za interkulturnu komunikaciju, 2017.
- KOVAČEVIĆ 2000: KOVAČEVIĆ, Miloš. *Stilistika i gramatika stilskih figura*. Kragujevac: „Kantakuzin“, 2000. [orig.] КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Стилистика и граматика стилских фигура*. Крагујевац: „Кантакузин“, 2000.
- METKE 2000: METTKE, Heinz. *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2000.
- MIDER 2006: MIEDER, Wolfgang. „*Andere Zeiten, andere Lehren*“. *Sprichwörter zwischen Tradition und Innovation*. Hohengehren-Baltmannsweiler: Schneider Verlag, 2006.
- MIDER 2004: MIEDER, Wolfgang. „*Andere Zeiten, andere Lehren*“. *Sprach- und kulturgeschichtliche zum Sprichwort*. *Wortverbindungen – mehr oder weniger fest*. Berlin [u.a.]: Walter de Gruyter, 2004: 415-438. DOI 10.1515/9783110622768-020
- MRŠEVIĆ-RADOVIĆ 1982: MRŠEVIĆ-RADOVIĆ, Dragana. „O kriterijima koji određuju mesto obrade frazeologizama u rečniku“. *Leksikologija i leksikografija*. Beograd-Novi sad: Odeljenje jezika i književnosti SANU-Filološki fakultet Beograd-Filozofski fakultet Novi Sad, 1982: 141-148. [orig.] МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана. „О критеријима који одређују место обраде фразеологизама у речнику“ *Лексикологија и лексикографија*. Београд-Нови Сад: Одељење језика и књижевности САНУ-Филолошки факултет Београд-Филозофски факултет Нови Сад, 1982: 141-148.
- PAUL 1959: PAUL, Hermann. *Deutsche Grammatik. Bd. II. Teil III: Flexionslehre*. Halle (Saale): VEB: Max Niemeyer Verlag, 1959.
- PALM 1997: PALM, Christine. *Phraseologie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1997.
- REMER, MACKE 2005: RÖMER, Christine, Brigitte MATZKE. *Lexikologie des Deutschen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2005.
- RERIH, MIDER 1977: RÖHRICH, Lutz, Wolfgang MIEDER. *Sprichwort*. Stuttgart: Metzler Verlag, 1977.
- SRDIĆ 2008: SRDIĆ, Smilja. *Uvod u ranonovovisokonemački jezik*. Beograd: Filološki fakultet, 2008.
- ŠTUMPF 2015: STUMPF, Sören. *Formelhafte (Ir-)Regularitäten. Korpuslinguistische Befunde und sprachtheoretische Überlegungen*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2015.

Извори

- DUDEN 2008: DUDEN. *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich: Dudenverlag, 2008.

Branislav D. Ivanović

FUNCTIONS AND FEATURES OF RELATIONAL COMPONENTS IN GERMAN PHRASEOLOGY

Prepositions, conjunctions, pronouns, and determinatives are called relational components in the phraseology of the German language. These components are considered to be secondary because German theoretical phraseology attributes all relevant functions and features to basic elements, i.e. components that originate from autosemantic word classes, mainly from nouns, adjectives and verbs. Consequently, one has established a clear, but unmotivated functional

distinction between the basic elements on one hand, and the relational components on the other.

In this article, we analyze the possible parallelism in functions and features of these two sets of components. The examples show that relational components can appear as semantic determinants, basic components, and even as syntactic nuclei, or they can exhibit morphological frozenness and appear as unique components, a phenomenon that the research has so far ascribed exclusively to basic elements.

Key words: phraseologism, basic element, relational component, semantic determinant, basic component, syntactic nucleus, morphological frozenness, cranberry component